

Veroverd door de natuur
Bastion VIII Dendermonde

erf
goed
sprokkel



Wandelaars aan de Brusselse forten, begin zoste eeuw

Bastion VIII is vandaag de dag een provinciaal centrum voor natuur- en milieueducatie. Van de middeleeuwen tot nu heeft het domein een rijke geschiedenis achter de rug. De naam 'Bastion VIII' verwijst naar de historische functie: dit was een onderdeel van de vestinggordel rondom het stadscentrum van Dendermonde.

Van bastion naar natuureducatie

Dendermonde had eeuwenlang een groot strategisch belang, omdat de stad het scheepvaartverkeer op de Dender en de Schelde beheerste en omdat de houten Veerbrug – de laatste brug tussen Gent en Antwerpen – de enige vaste verbinding was tussen het Waasland, Zuid-Vlaanderen en Brabant. Het was dan ook belangrijk dat de stad goed werd verdedigd.

In het midden van de 11de eeuw begon in Dendermonde het verhaal van de omwallingen in diverse fasen, met de bijbehorende grachten en poorten die meegroeiden met de evoluerende stad. Op het einde van de 16de eeuw bleken de bestaande versterkingen niet langer bestand tegen het toenmalige geschut. Daarom werden tussen 1577 en 1590 gebastioneerde versterkingen opgericht. Het geheel werd gebouwd als aanvulling op de middeleeuwse stadsmuren. Die werden opgehoogd met een houten palissade en kregen langzaam oplopende aarden hellingen ter bescherming van het onderste gedeelte van de muur. Hiervoor bevonden zich een dubbele vestinggracht en acht halve manen (ravelijnen) met drie- of vijfhoekige bastions, als extra verdediging van de bestaande stadspoorten.

Plattegrond van de vesting Dendermonde met bovenaan Bastion VIII, voor de afbraak van de gebouwen, ca. 1936 (Stadsarchief Dendermonde)



De vesting Dendermonde in 1649, uit de *Grooten Atlas* van Johannes Blaeu (Amsterdam, Scheepvaartmuseum)

In dezelfde periode (1584–1590) werd op de landtong tussen Dender en Schelde een driehoekige citadel opgericht (het zogenaamde ‘Spaans Kasteel’), met hieraan gekoppeld een ingenieus sluizensysteem dat in 24 dagen tijd de omgeving over een breedte van 400 meter onder water kon zetten. Inundaties waren een typisch en succesvol element in de verdediging van steden in de Lage Landen.

Begin 18de eeuw werden de stad en haar vestingwerken zwaar beschadigd tijdens de Spaanse Successieoorlog. Vanaf 1708 werd de omwalling hersteld volgens de modernste principes, zoals de Franse maarschalk Vauban die had uitgewerkt. Hij perfectioneerde de structuur van dikke aarden wallen, bastions en grachten. Op het einde van de 18de eeuw werd deze Vauban-omwalling op bevel van de Oostenrijkse keizer Jozef II opnieuw ontmanteld, maar enkele decennia later al werd het strategische belang van Dendermonde opnieuw bepalend voor het uitzicht van de stad.

Het jonge Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, dat in 1815 ontstond als gevolg van de vrede in Europa na de Napoleon-periode, werd toen ingezet als een bufferstaat tegen Frankrijk. Dendermonde speelde een belangrijke rol in de verdediging van het nieuwe land. De eerste bouwfase van Bastion VIII, met omwalling, een gebouw voor de militairen en een vlak terreplein, kwam er in deze periode.

Barrière van Wellington

De Wellingtonbarrière met haar 21 vestingsteden, waaronder Dendermonde, was een grensverdediging tegen Frankrijk die na de napoleontische oorlogen werd opgetrokken. Een vestingstad versperde de toegang tot een bepaalde plek en deed tegelijk dienst als plaats waar troepen zich veilig konden terugtrekken en materiaal opslaan. De hertog van Wellington was de bevelhebber van de alliantie die Napoleon Bonaparte in 1815 versloeg in Waterloo. De naar hem genoemde verdedigingslinie werd tussen 1815 en 1830 gerealiseerd, onder zijn toezicht. Dendermonde lag op de tweede lijn van de barrière, naast onder andere Oudenaarde en Gent.

De bouw van de versterkingswerken werd deels gefinancierd door het Rijk, met Britse en Franse steun. Het Tweede Verdrag van Parijs (20 november 1815) voorzorg in een speciaal fonds dat de oprichting ervan mee financierde.

Groot-Brittannië en de Nederlanden stortten elk twee miljoen pond. Frankrijk moest als oorlogsbijdrage 60 miljoen Franse frank betalen, al werd die som vermoedelijk nooit volledig uitgekeerd.



De Brusselse poort in Dendermonde, ontworpen door Cornelis Alewijn ca. 1822



Cornelis Alewijn, detail uit de plattegrond van Dendermonde, voor de bouw van de nieuwe vestingen, 1820. Let op de molen ter hoogte van het latere Bastion VIII (Brussel, Algemeen Rijksarchief)

De vesting Dendermonde kwam tot stand onder leiding van ingenieur Cornelis Alewijn, kapitein bij de Genie. Bastion VIII – de restanten op het terrein getuigen er nog van – werd tussen 1822 en 1830 gebouwd op de oude

middeleeuwse vestingmuur met de voorliggende gracht, die was verbonden met de Oude Dender. Het is een van de elf bastions die Dendermonde rijk was en die deel uitmaakten van de nieuwgebouwde, zogenaamde ‘Hollandse vesting’.

Na het ontstaan van België in 1830 werd Bastion VIII uitgebreid met een tweede verdedigingsgracht en een bijbehorende pijlvormige en vijfzijdige lunet met een kruitmagazijn in baksteen. Deze lunet bevindt zich in wat toepasselijk ‘Nieuw Kwartier’ heet, de straat aan de zogenaamde ‘Brusselse Forten’. In deze periode werden in de aarden wal ook de twee holtraversen aangebracht; dat zijn nu vleermuisbunkers in de bosvallei (zie verder in deze tekst). Tussen 1857 en 1879 werd een tweede wal met een kat – dat is een verhoogd artillerieplatform – toegevoegd, met een ingebouwd, V-vormig en bomvrij poeder- en artilleriemagazijn.

Op 20 april 1906 verscheen het Koninklijk Besluit dat de bastions in Dendermonde declasserde als militair domein, tegen het toenmalige militair advies in. Eind 1909 startte de ontmanteling.

Na de zware verwoesting van Dendermonde tijdens de Eerste Wereldoorlog – de stad was een van de zeven Belgische ‘martelaarssteden’ – bouwden in 1919 en 1920 het Rode Kruis en het Koning Albert Fonds noodwoningen op de voormalige militaire gronden om tegemoet te komen aan de enorme woningnood in de stad. In totaal werden het er 526. De vijf woningen die nog te zien zijn aan het Nieuw Kwartier bij Bastion VIII zijn er de laatste getuigen van. Oorspronkelijk waren de woningen houten barakken, maar in de loop der tijd werden ze verbouwd. Zo kregen ze vaak stenen buitenmuren, waardoor de oorspronkelijke houten barakken niet meer herkenbaar zijn.



Luchtfoto van Bastion VIII voor de sloop van de gebouwen in 1934



De stortplaats in de jaren 1960

In 1936 werd de stad Dendermonde eigenaar van Bastion VIII. Het terrein werd herbestemd als een stortplaats voor inerte materialen (materialen die geen bodembedreigende stoffen of afvalstoffen lekken). Om daar ruimte voor te maken werd de hoofdgracht gedempt en de kat met zijn bomvrij poeder- en artilleriemagazijn afgebroken. In 1974 werd ook het gebouw aan het terreplein afgebroken. Rond 1985 kwam het terrein door een ruil in bezit van het gemeenschapsonderwijs, maar het stadsbestuur en de omwonenden bleven het als stortplaats gebruiken.



“WAT THANS van deze vestingen overblijft is een verbrokkeld, verwaarloosd gebied, met dode watervlakten, vage gronden en zones met noodwoningen en storten.”

De Voorpost, 6 augustus 1976

In 1991 werd de vzw Geo-natuur opgericht, met als missie ‘natuurbeheer door leerlingen van het Koninklijk Technisch Atheneum en andere gemeenschapsscholen van Dendermonde’. De ligging van Bastion VIII, vlak naast de school, was daar ideaal voor. Maar na een tijdje werd duidelijk dat het oude stort niet louter door vrijwilligerswerk van leerlingen en leerkrachten omgevormd kon worden tot natuurdomein. Na contacten met de Vlaamse overheid met het oog op ondersteuning kreeg vzw Geo-Natuur in 1993 de grond in bruikleen en deed ze samen met de Vlaamse overheid aan natuureducatie.

Op 5 september 1994 werd het terrein officieel ingehuldigd en ging de scholenwerking van start. In 2014 nam de Provincie Oost-Vlaanderen het natuureducatief centrum over.

Nieuw! Een natuurinclusief paviljoen

In 2026 ging het nieuwe duurzame paviljoen van Bastion VIII open, naast de vijver in de zone waar vroeger de watergracht was. De natuurstenen vloeren verwijzen naar een opgedroogde bedding. Ook de verharding van het hoofdpad in de zone van het voormalige bastion en het oefenplein verwijst naar het militaire verleden (kleiklinkers en kasseien). Door grote glazen wanden gaat het gebouw op in zijn omgeving, en op het dakterras geniet je van een prachtig uitzicht op de watermassa van de Brusselse Forten. Het paviljoen is natuurinclusief en biedt nestgelegenheden voor huismussen en mezen. De vleermuizen krijgen er een zomerverblijf en het groendak biedt voedsel aan bijen, vlinders en andere insecten. Het drie hectare grote Provinciaal Natuureducatief Centrum Bastion VIII verwelkomt jaarlijks duizenden scholieren en groepen die er meer leren over natuur en erfgoed. Toeristen en buurtbewoners komen er wandelen of/en picknicken.

Op wandel tussen water, wallen en natuur

We starten onze wandeling aan de hoofdtoegang van Bastion VIII, aan de Begijnhoflaan.

Terreplein (1)

De huidige bloemenweide is het vroegere terreplein, een woord dat is afgeleid van het Franse 'terre-plein'. Het ging om een vlak terrein binnen een bastion, fort of vesting. Deze plek gebruikte de infanterie van het leger in de 19de eeuw als wapen- en oefenterrein. Ook de plaatselijke burgerwacht, een gemeentelijke milizie die geen deel uitmaakte van het reguliere leger, oefende er op zondagmorgen.



Plattegrond van de kazernegebouwen op Bastion VIII, 1939 (Stad Dendermonde)



De bloemenweide op het terreplein



Feest op het terreplein, de toeschouwers zitten voor het kazernegebouw, 1906

Hier bevond zich ook het hoofdgebouw van het bastion, waar de manschappen verbleven en de schuilplaatsen waren. Het gebouw stond vroeger in verbinding met de twee holtraversen verder op het terrein, via een gang in de aarden omwalling.

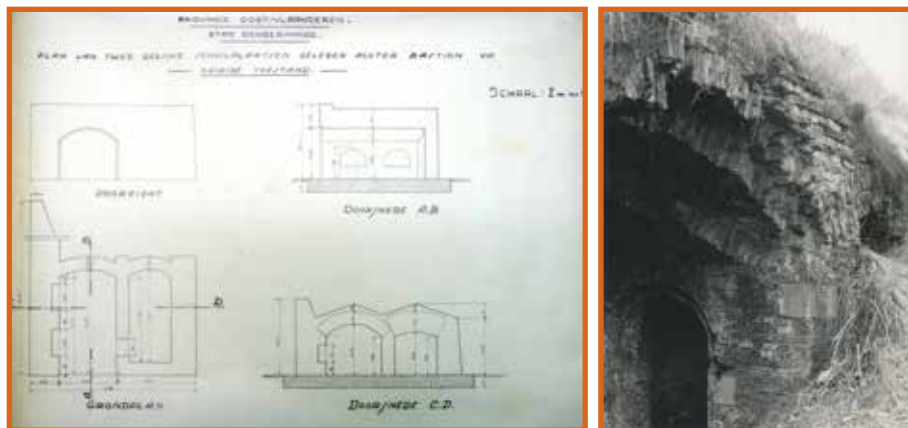


DE LUITENANT-KOLONEL-BEVELHEBBER der burgerwacht van Dendermonde, heeft de eer u te doen kennen, dat op het advies der heeren bataillons-oversten en kommandanten der kompagniën, de wapenoefeningen vastgesteld zijn van 7 ½ tot 9 ure 's morgens op het plein van bastion n°8, tot na de inspectie voor Zyne Majesteit. Geen enkele vrystelling zal er verleend worden als voor zware ziekten waerover de heeren dokters des bataillons zullen beslissen.

Luitenant-Kolonel-Bevelhebber der burgerwacht,
Aug. de Behault du Carmois, 21 juni 1849

Na de demilitarisering werd de stad in 1936 eigenaar van het terrein en dus ook van de bijbehorende gebouwen. Het terreplein diende tot na de Eerste Wereldoorlog als oefenterrein voor de burgerwacht en het leger. De ruimtes in het gebouw aan het terreplein werden later gebruikt door de brandweer, de scouts en ook door anderen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de zalen in het gebouw een toevluchtsoord tijdens bomalarmen.

Vandaag de dag is er niets meer te zien van het oorspronkelijke terreplein en zijn gebouw. Het gebouw werd in 1974 afgebroken en de rest van het terrein werd een stedelijke stortplaats voor inert materiaal. Sinds 1994 is de natuur heer en meester op deze bloemenweide.



Opmeting van de holtraversen, ca. 1939
(Stad Dendermonde)

De holtraversen in ruïneuze
toestand, ca. 1974

We wandelen nu het bos in op de aarden omwalling, tot aan de holtraversen.

Holtraversen (2)

In 1830 werden de dubbele holtraversen gebouwd als bomvrije schuilplaatsen voor manschappen en materiaal. Om ze te beschermen tegen de inslag van kanonskogels zitten ze verstopt onder meters aarde. Via een gang in de aarden omwalling stonden de twee met elkaar en met het hoofdgebouw in verbinding en konden de manschappen ongemerkt van de ene locatie naar de andere lopen. Op 4 december 2003 werden de holtraversen als monument beschermd. De plannen voor een restauratie zijn in voorbereiding. Momenteel zijn dit overwinterplaatsen voor vleermuizen.

We wandelen de aarden omwalling af en stappen de bosvallei in.

Aarden wal (3)

Na 1830 investeerde het jonge België verder in de modernisering van zijn vestingwerken. In Dendermonde kreeg Bastion VIII een tweede omwalling. In tegenstelling tot de eerste, die gevuld is met water, was de tweede lijn een zogenaamde droge gracht. Een aarden wal was een stevige hindernis die de holtraversen beschermde tegen een aanval.

In de jaren 1990 kreeg de natuur er vrij spel en ontstond er een bosvallei. Daar zie je links en rechts nog de restanten van de omwallingen van Bastion VIII. De aarden wallen zorgden in de 19de eeuw met hun meters aarde voor een goede beschutting tegen vijandelijk vuur en bommen.

We wandelen de bosvallei terug uit, in de richting van de vijver.

Watergracht (4)

Het historische Bastion VIII heeft twee waterbuffers. De Brusselse Forten zijn de grootste waterpartij. Deze watermassa kreeg zijn naam doordat de omwallingen in Dendermonde in de volksmond 'forten' werden genoemd en omdat de Brusselse Forten aansluiten op de Brusselse Poort. Daarachter zorgde de watergracht op Bastion VIII voor een tweede waterbuffer.

De huidige beek, poel, vijver en het moeras liggen, samen met het hooiland, op de plaats van de oude watergracht van Bastion VIII. Die liep door tot aan de Oude Dender. De rest werd gedempt. Daar wandel je nu op.

V.l.n.r.
De Brusselse forten
Detail uit de topografische kaart van
Dendermonde, opgemaakt door het Dépôt de la
Guerre, 1912. De dubbele omgrachting is duidelijk
herkenbaar (Brussel, Koninklijke Bibliotheek)
De poel en vijver op de plek van de natte gracht





We wandelen van de vijver het domein uit in de richting van het Nieuw Kwartier, aan de Brusselse Forten.

Noodwoningen (5)

Als je stad is verwoest, waar moet je dan heen als inwoner? De Eerste Wereldoorlog (1914–1918) vernielde meer dan de helft van de huizen in Dendermonde. Wie na de gevechten terugkeerde, kon enkel terecht in de gedeeltelijk gespaarde huizen, kelders, stallingen, ateliers of militaire gebouwen. Verlichting, verwarming, stromend water, plaats, ...: het was er allemaal niet. Het was behelpen, soms met tien personen in één kamer. Erbarmelijke omstandigheden, zeker in de winter.

Op het puin van vernielde gebouwen kon je niet zomaar nieuwe huizen bouwen. Eerst moest dat puin geruimd worden. Op de vesten en dus

ook op Bastion VIII was meer plaats. Daar kwamen na de oorlog de eerste houten noodwoningen. Heel vaak deden ze al meteen dienst als winkel of café. Velen bleven tot in de jaren 1950 in gebruik.

De huizen op Nieuw Kwartier zijn de laatste nog bestaande (en flink verbouwde) noodwoningen uit die tijd. Ze zijn privé en dus niet toegankelijk. Hoe nieuwsgierig je ook bent, respecteer de privacy van de bewoners.

Op Nieuw Kwartier kan je instappen op stopplaats 9 van de route 'Dendermonde op zijn vest'. Scan de QR-code en je hoort Dendermondenaar Dominique Van Malderen over de noodwoningen vertellen. We wandelen richting de Oude Dender op weg naar het sas.



Oude postkaart van de toegang van de Dender in de stad, met links en rechts de vestingwerken.



Het sas

Sas (6)

Dendermonde, de stad aan de monding van de Dender, leeft ook al eeuwen met de impact van het water in de stad. Waar de Dender weids uitmondt, begint de Schelde, een rivier die mee beweegt met de getijden van de zee. Daardoor zijn eb en vloed ook voelbaar op een deel van de Dender. In de 13de eeuw slaagde Dendermonde erin om met sluzen controle te krijgen over het stijgende en dalende water. Stroomopwaarts lag al sinds de 12de eeuw het complex van de grafelijke watermolens van de Nieuwburcht. Omdat die buiten de stadsmuren lagen, werden ze in oorlogsomstandigheden regelmatig vernield. In 1668, kwam er voor het eerst een sluis in de stad: het nieuwe sas, de plek waar we nu naar kijken. Inmiddels noemen we dit het 'Oud Sas'. Op de sluisuren kwamen ook vier nieuwe bakstenen molengebouwen, veilig binnen de stadsmuren.

Het sas maakte scheepvaart mogelijk en hield ook schepen tegen aan de stadsomwalling. Daarnaast speelde het sas een rol in de verdediging van de stad. Het maakte het mogelijk om de omliggende weilanden te laten overstromen en zo de vijand tegen te houden (door inundatie). In 1820–1830, bij de aanleg van de vesten rond de stad, kwam het sas tussen Bastion VIII en het grootste bastion IX te liggen. Zo werd de toegang tot Dendermonde via de Dender extra beveiligd. Na meer dan drie eeuwen van bewezen diensten raakte het sas in 1978 buiten gebruik. Het werd gerestaureerd en is nu een handige fiets- en voetgangersovergang.

Dat het sas een indrukwekkende constructie moet zijn geweest, blijkt uit dit fragment van een gedicht uit 1878:



AAN DEN DENDER, pas het Dendersteedjen
 ingestroomd, aan den voet der vesting,
 stond het sas, met zijne smalle brugskens,
 groote waterdeuren, steenen pijlers.
 Aan het sas een drietal watermolens,
 die met hunne zwarte reuzenraadren
 groote en Kleine Kindren schrik injoegen.

Wandel richting Oude Dender aan de Sint Jorisgilde naar stopplaats 10 van de route 'Dendermonde op zijn vest', scan de QR-code en luister naar Dominique Van Malderen die over de geschiedenis van het sas vertelt. Via de Begijnhoflaan kom je terug aan Bastion VIII en het startpunt.

- 1 Terreplein
- 2 Holtravers 1 en 2
- 3 Aarden wal
- 4 Watergracht
- 5 Noodwoningen
- 6 Sas



Colofon

Uitgegeven door de deputatie van de Provincie Oost-Vlaanderen

Beleidsverantwoordelijke: David Coppens, gedeputeerde voor erfgoed
Directie Erfgoed & Erfgoedsites · dienst Erfgoed
Anneke Lippens, directeur
Jo Rombouts, diensthoofd
Serge Migom, redactie en coördinatie

Tekst: Katrien Schulz, Bastion VIII
Taalredactie: Patrick De Rynck
Fotografie: Stefan Dewickere, tenzij anders vermeld
Archiefbeelden: Dendermonde, Historisch Documentatiecentrum,
tenzij anders vermeld
Grafische vormgeving: Ann Huyghe, directie Erfgoed & Erfgoedsites
Druk: Facilitaire dienst

D/2026/1933/6

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
De uitgever heeft ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake copyright na te leven.
Eenieder die meent nog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

Praktisch

- Van maandag tot vrijdag: 9 tot 16 uur
- Van 15 april tot 15 oktober ook open op zondag van 10.30 uur tot 18 uur
- Gesloten op feestdagen

Meer info: www.bastion8.be

Erfgoedspokkels: Oost-Vlaams erfgoed in de kijker
www.oost-vlaanderen.be/erfgoedspokkels